

Dnes nemůže být pochyb o tom, že analýza a kritika pozitivistické historiografie patří k předním úkolům marxistické historiografie a filozofie.¹ Přes zdánlivý ústup od pozitivismu, o kterém se ve společenských vědách někdy mluvilo v období meziválečném — jak uvidíme značně neoprávněně — je zřejmé, že od třicátých let a především pak po roce 1945 se pozitivismus stal, a to zvláště pod vlivem tak zvané americké „politické vědy“ a francouzské školy Annales, skutečně jedním z dominujících směrů v buržoazní historiografii. Lze to říci plně o Francii, kde prakticky zásady školy Annales pronikly i do centrálního orgánu francouzských historiků Revue historique; platí to s jistými modifikacemi i pro USA a Anglii; v německé buržoazní historiografii, v níž byl do druhé světové války pozitivismus výjimkou, se již od padesátých let setkáváme alespoň s příznivějším oceněním pozitivistické historiografie, zvláště školy Annales; od konce padesátých let je vliv pozitivismu zprostředkován jednak sociologií — ani v západním Německu nechybějí totiž pokusy využít v historiografii sociologických metod² — jednak americkou více pragmaticky orientovanou „politickou vědou“ (political science). Podobnou situaci by bylo možno ukázat i v italské historiografii, která se po druhé světové válce dostala postupně z vlivu neoidealistického croceánství.

Tento úspěch pozitivismu v buržoazní historiografii možno vysvětlit tím, že jím orientovaná historiografie vystupuje navenek s požadavkem vědeckějšího pojetí historie především proti — je to na první pohled paradoxní — pouze „faktografické“ historiografii. V pozitivistické historiografii se totiž mluví o zákonitostech, o nutnosti kauzálního vysvětlení

¹ Otázka vývoje pozitivismu v historiografii není dosud systematicky zpracována. Z hlediska uplatnění sociologických metod v historiografii je velmi hodnotná marxistická práce D. Bollhagena, *Soziologie und Geschichte*, Berlin 1966 a studie E. Engelberga, *Über Theorie und Methode in der Geschichtswissenschaft*. V: *Probleme der Geschichtsmethodologie*, Berlin 1972. podává cenné postřehy ke kritice pozitivismu. P. Horák. *Studie z dějin historického pozitivismu*. Praha 1971 (Ústavní edice ČSAV).

² Souhrnně nyní H. Schleier, *Zum Verhältnis von Historismus, Strukturgeschichte und sozialwissenschaftlichen Methoden in der gegenwärtigen Geschichtsschreibung der BRD*. V: *Probleme der Geschichtsmethodologie*, op. cit. s. 299–353.

jevů, o působnosti různých faktorů, zdůrazňuje se sociologický přístup k historickým jevům apod. Rozšiřuje se i pole historického bádání — škola Annales např. výslovně tvrdí, že se historik nesmí omezovat jen na psané dokumenty, že musí umět využít metod jiných vědních disciplín, že musí prosazovat zásady interdisciplinarity vědecké práce apod.³

Tato reaktivizace sociologických a někdy řekneme i filozofických zásad pozitivismu v buržoazní historiografii má ovšem zcela reálné pozadí. Zračí se v ní zřetelná snaha buržoazní historiografie reagovat tzv. „vědečtějšími“ metodami na marxismus. Pozitivisticko-sociologicky zaměřená historiografie má vytvořit jakousi platformu proti marxismu a k tomuto cíli je dokonce ochotna i přijmout některé prvky marxismu, ale přitom je zároveň i znehodnotit. Zračí se v tom ovšem i doznání, že převratné společenské procesy, jimiž prochází svět po druhé světové válce, nejsou analyzovatelné běžnými metodami staré, v podstatě idiograficky zaměřené historiografie.

Nepochybně s určením toho, co znamená pozitivismus v historiografii, byly vždy spojeny značné obtíže. Předně proto, že dodnes je zřejmá tendence chápat pozitivismus příliš široce. Prakticky se pod pozitivismus subsumují i směry a vědní postupy, které mají jiné ideové kořeny anebo s pozitivismem souvisely jen okrajově.⁴ Je zakořeněna představa historieka pozitivisty, který sbírá jen materiál a hodnotí fakta, popisuje a vylučuje hodnocení. Jisté je, že by se tyto zásady v jistých obdobách pozitivismu skutečně našly, ovšem nesmíme zapomenout, že jde o „společná místa“ i jiných metodologických směrů. To, co se někdy přisuzuje pozitivismu, najde se v mnohem výraznější podobě např. v německé historické škole právní a v tzv. rankovské historiografii, a naopak je zřejmé, že sociologicky a filozoficky fundované pozitivistické dějepisectví se proti tomuto zúženému pojetí dějepisectví obyčejně stavělo. Navíc je pak nutno vidět, že právě novorankovská historiografie zdokonalovala své metody — aniž ovšem opustila svou bázi — právě v důsledku boje, který jí byl v devadesátých letech minulého století vnucen sociologicky orientovaným pozitivistickým dějepisectvím.

Dnes je zřejmé, že vývoj pozitivistického dějepisectví je jakoby uzavřen, že se v něm jen stěží objevují nové prvky. Přitom je ovšem příznačné, že se i v současné pozitivistické historiografii setkáme s oněmi nevyřešenými problémy, s nimiž přišla pozitivistická historiografie ve svém počátečním stadiu. Tak např. pokud jde o tzv. kritickou stránku pozitivistického dějepisectví zaměřenou proti běžné faktografické historiografii, jsou např. zřejmé paralely mezi Th. Bucklem, K. Lamprechtem a současnou školou Annales, případně i teoretiky pozitivismu z řad filozofie,

³ Velmi názorně vystupuje tato zásada do popředí ve škole Annales. Srov. J. Schmidt, *Der historiographische Ansatz Fernands Braudels und die gegenwärtige Krise der Geschichtswissenschaft*, München 1971.

⁴ Zvláště houževnatě se tento názor propagoval v české historiografii, a to i té, která se hlásila k marxismu.

tzv. logickými pozitivisty, pokud se tito zabývají otázkami metodologie historie.

Toto neustálé objevování se týchž problémů, často ovšem interpretovaných jako naprosté novum, svědčí zároveň o tom, že při jejich řešení nebylo dosaženo podstatnějšího pokroku, pokud jde o základní metodologické otázky. (Nikoli samozřejmě potud, pokud jde o materiálové studie, kde i těmito metodami mohly být odhaleny nové souvislosti.) Na druhé straně se najdou rozpory; změny stanovisek se objevují i ve starším pozitivistickém dějepisectví stejně jako ve škole Annales či ve všech pracích neopozitivistů, představitelů tzv. Vídeňského kroužku.

Pro nás tím vyvstává nutnost určit historickou a třídní funkci pozitivistického dějepisectví, ukázat, jak se funkce tohoto dějepisectví měnila s různými třídními konstelacemi. Platí-li o pozitivismu obecně, že byl buržoazní porevoluční ideologií, pak o některých jeho variantách (H. Taine, Pustel de Coulanges a částečně i A. Comte) se dá říci, že byly vysloveně protirevoluční, a tím i značně protibsvícenské, kdežto naproti tomu pozitivismus Bucklův byl co nejužěji spjat s ideologií liberalismu a manchesterství, a naopak u K. Lamprechta se pozitivistické dějepisectví plně zapojilo do ideologie německého imperialismu.

Liberálně demokratické prvky vystupují markantně do popředí u teoretiků Vídeňského kroužku a ve škole Annales. Tyto tzv. levicově orientované varianty pozitivistického dějepisectví se netají svými sympatiemi k revizionismu nejrůznějších odrůd, v některých případech se tímto revizionismem vysloveně ztotožňují (příklad Walthera ve Vídeňském kroužku). Není možno opomenout také skutečnost, že pozitivismus ve společenskovědních disciplínách se stává jakousi ideologií státního aparátu současných imperialistických států.

Nebylo náhodné, že k oživení pozitivistických metod dochází zvláště v šedesátých letech a počátkem sedmdesátých let 20. stol., kdy se v kapitalistických státech rozšiřuje přesvědčení o blahodárnosti současné konsumpční společnosti, která má zaručovat jakousi diskontinuitu v dějinách. V historii se to projevilo víceméně ústupem od tradičních metod politické, faktograficky založené historiografie. Ozývají se hlasy po zteoretičtění historiografie a prostředky pro zteoretičtění hledají příznačně v pozitivismu, strukturalismu a některých prvcích marxismu. Nejmarkantnějším projevem tohoto procesu je změněný poměr k sociologii a tzv. „politické vědě“. Jestliže buržoazní politická historiografie, která se jednoznačně orientovala na stát, uznávala sociologii maximálně jako vědu pomocnou, pak se nyní víceméně setkáváme s pokusy o sociologizaci historie. V naší práci půjde ovšem o to dokázat, že jsou dosti zřetelné rozdíly mezi Francií, Itálií a Německem. Jestliže se ve Francii prosazoval již od třicátých let ve škole Annales směr durkheimovské sociologie, který byl o něco později doplněn Gurvitchem, pak v německé buržoazní historiografii se jistá nabídka sociologizace prosazuje přede-

vším přes kategorie, jež vycházejí ze sociologickohistorického díla Maxe Webera a přes kategorie zmíněné již americké politické vědy, která v sobě nepochybně zahrnuje řadu sociologických kategorií.

Podobně i italská buržoazní historiografie byla až donedávna ochotna akceptovat vlivy pouze těch sociologů, kteří víceméně vycházeli z historie (tedy vedle Max Webera i Vilfreda Pareta). Pokusíme se v jednotlivých kapitolách této práce ukázat, do jaké míry bylo takto možno zviklat tradičním modelem politické buržoazní historiografie.

Tendence k sociologickému zpozitivitění v současné buržoazní historiografii nelze ovšem zkoumat odtržené od předcházejícího vývoje. Proto se v úvodní části práce soustředíme na problematiku pozitivismu ve vývoji historiografie a to prakticky od poloviny minulého století. Tak se ukáže, že i řada problémů, s nimiž vystupuje současná buržoazní historiografie, není naprosto problémově nová, nýbrž byla dána již v počátcích pozitivistického dějepiscetví a v dalších jeho etapách pak byla upřesňována. Z tohoto hlediska bude možno pochopit diferencovaně teoreticky ideologický a politický dosah tzv. nových tendencí v současné francouzské, západoněmecké a italské historiografii. Ve francouzské historiografii jsme se vysloveně zaměřili na školu Annales. Jestliže jsme se v první kapitole snažili zařadit historiografii Annales do celkových souvislostí vývoje evropské pozitivistické historiografie, pak v kapitole K některým otázkám geneze se snažíme danou problematiku upřesnit a rozvádíme její metamorfózy v historii Annales za posledních dvacet let.

Metodologicky jsme musili v kapitole o současné italské historiografii volit postup opačný. Je to způsobeno tím, že italská historiografie i přes náběhy k sociologické interpretaci, kterými prošla Nuova rivista storica, byla a je především historiografií politickou a sociologickopozitivistických metod používala pouze na okraji. Bylo to koneckonců podmíněno širším záběrem italské politické historiografie, jež se neuzavírala určitým vlivům filozofie a akceptovala v deformované podobě i některé prvky marxismu.

V tomto směru se ukáže, že italská buržoazní historiografie je dokonce tradičnější než historiografie NSR, která si sice, přes všechny náběhy k tzv. zteoretičtění historiografie, udržuje ráz politické historiografie, ovšem otázky zteoretičtění jsou v ní kladeny radikálněji než v italské buržoazní historiografii, což ovšem zdaleka neznamená, že by tento směr bylo možno považovat jako směr převažující. Ukáže se, že všechny tyto pokusy o zteoretičtění probíhají v rámci buržoazního světového názoru, reagují ovšem elastičtěji na marxismus, jehož prvky si osvojují a přizpůsobují svým koncepcím.

Práci jsme konkretizovali dvěma exkurzy, tj. exkurzem o historickém povědomí a exkurzem o historické periodizaci. Nejde v nich jen o vymezení některých aspektů pozitivistické historiografie v rámci vývoje jednotlivých etap historiografie a historického vědomí, nýbrž o konfrontaci těchto názorů s marxistickým řešením těchto problémů.